

**ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ОБ'ЄКТ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ
ТА ДИВЕРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ УРСР І СРСР
у 20 – 30-х РОКАХ ХХ ст.:
ЗДОБУТКИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті критично узагальнено підходи вітчизняних дослідників до визначення політики та дій спеціальних служб Української Радянської Соціалістичної Республіки та Союзу Радянських Соціалістичних Республік проти інституційної системи Польської держави на західноукраїнських землях у 20 – 30-ті роки минулого століття.

Показано історичну ретроспективу розвитку тих партійних і державних органів спеціальних служб УРСР та СРСР, дії яких були направлені проти становлення та функціонування Польської Республіки на західноукраїнських етнічних землях, які опинилися у межах цієї держави у результаті поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр.; діяльність Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем, Закордонного відділу ЦК ВКП(б) України, Іноземного відділу ОДПУ СРСР та військової розвідки щодо організації нелегальної роботи, здійснення агентурних, розвідувальних і контррозвідувальних операцій, диверсій та терористичних актів, виокремлено причини та методи такої діяльності. Також показано висвітлення українською історіографією системи підготовки та застосування відповідних агентурних кадрів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській історіографії не тільки узагальнено наукові здобутки останніх двох десятиліть у розкритті радянської розвідувальної та диверсійної діяльності проти Польщі у Східній Галичині та Західній Волині впродовж 20 – 30-х років ХХ ст., а визначено гуманітарні виклики, які не втрачають своєї актуальності на третьому році широкомасштабної агресії росії проти України.

Методологічною основою статті є історичний, системний та функціональний принципи наукового пізнання, загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи та міждисциплінарний дослідницький підхід для розкриття складної наукової проблематики.

Ключові слова: диверсійна діяльність, Польська Республіка, Радянський Союз, розвідувальна діяльність, спецслужби.

Постановка проблеми. Проблема використання усього арсеналу розвідувальних та диверсійних засобів радянськими спеціальними службами Радянського Союзу для дестабілізації внутрішнього становища суміжних територій Польської держави із домінуючим українським населенням впродовж 20 – 30-х років минулого століття є не лише теоретичною проблемою узагальнення відповідної історіографії, але також має прикладне значення для аналізу сучасної політики російської федерації як проти України, так і Польщі, у реаліях реалізації реваншистського зовнішньополітичного курсу президента в. путіна останньої чверті ХХІ ст. Українська наука в умовах сучасної російсько-Української війни не тільки потребує узагальнення та систематизації відповідних робіт історичного та юридичного спрямування, але також повинна гідно відповідати на виклики заідеологізованого минулого, викриваючи наративи радянської та пострадянської російської історіографії.

Виклад основного матеріалу. Розпочати можна із цілком обґрунтованого твердження, що на початку 1920-х років геополітичні задуми більшовицьких урядів РРФСР та УРСР щодо Східної Галичини були нерозривно пов'язані з ідеєю світової комуністичної революції. Цю територію вони сприймали як ключову точку для подальшого розповсюдження революційних принципів до Польщі, Румунії, Німеччини, Угорщини та інших держав, що планувалося здійснити через масштабний військовий наступ (Захожай, 2010:14).

Однак слабкий вплив комуністичної ідеології на території Східної Галичини, а також військові поразки унеможливили завершення процесу її радянізації, змусивши більшовиків відкласти ці плани на майбутнє. Як зазначає З. Захожай, рішення Антанти від березня 1923 року про передачу Східної Галичини під управління Польщі сприймалося більшовиками як тимчасовий крок, а питання її територіальної приналежності розглядалося лише як питання часу (Захожай, 2010:14).

Проводячи слушні паралелі із сьогоденням, івано-франківська дослідниця Т. Галицька-Дідух наголошує, що «російський уряд продовжує політику царського і радянського режимів на дестабілізацію внутрішньополітичного становища України через створення системи агентів, підкупу політичних діячів тощо» (Галицька-Дідух, 2023:80).

Як одне із вихідних положень новітньої вітчизняної історіографії можемо взяти до уваги твердження, що «радянський уряд займався організацією нелегальної роботи, проведенням агентурних, розвідувальних і контррозвідувальних операцій, здійсненням диверсій та терористичних актів» (*Захожай, 2017:21*).

Основи радянської розвідувально-диверсійної та контррозвідувальної діяльності проти Польської держави було закладено після підписання Ризького перемир'я, коли відповідними функціями було наділено Всеросійську надзвичайну комісію з боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК (Раді народних комісарів) РРФСР, що вчергове вказує на квазідержавний, залежний від москви характер утвореної Української Соціалістичної Радянської Республіки згідно з декретом від 14 січня 1919 р. т. зв. Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Співробітники органів державної безпеки Радянської України від самого початку активно долучалися до розвідувально-диверсійної діяльності, спрямованої проти Польщі. Зокрема, у квітні 1920 року через кордон цієї країни проникали спеціальні групи розвідників у цивільному, які не лише збирали розвідувальну інформацію, але й займалися організацією підпільного руху на польських землях того часу (*Цибулькін & Рожен & Ведєнєєв & Гавриленко & Закутайло, 2011:308*).

У 1921 році відторгнення від УРСР значних територій із багатомільйонним українським населенням стало причиною того, що Комінтерн, ЦК ВКП(б) та радянський уряд взяли під свій ідейний та організаційний контроль революційний рух на землях, окупованих Польщею (*Реабілітовані історією, 2010:12*). Щодо причин формування своєрідної саме партійної зовнішньої розвідки, дослідник О. Козенюк припускає, що «необхідність створення у партійних органах підрозділу з настільки специфічними функціями, тим більше що аналогічні завдання були покликані вирішувати органи державної безпеки та військової розвідки Робітничо-Селянської Червоної армії (РСЧА), була зумовлена тим, що партійне керівництво певною мірою не довіряло співробітникам Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК) і військовій розвідці того періоду з огляду на явну політичну неоднорідність оперативного складу цих органів» (*Козенюк, 2002*).

Отже, паралельно із державними спеціальними службами новопосталим на уламках трьох імперій державам Східної та

Центральної Європи з 1920 р. серйозні проблеми почала завдавати розвідка більшовицької партії – т. зв. Закордонний відділ ЦК КП(б) України («Закордот»), згаданий у протоколі № 4 засідання ЦК КП(б)У від 21 травня 1920 року та створений відповідно до рішення вищої партійної інстанції більшовиків: «Розвідувально-інформаційну роботу зосередити при ЦК, організувавши відповідний відділ», із включенням його до системи інформаційного забезпечення військової розвідки (Козенюк, 2002).

Кураторами цієї структури виступали Ф. Кон і В. Затонський, які діяли під керівництвом члена ЦК РКП(б) та голови Виконкому Комінтерну Г. Зінов'єва (Литвин, 2022: 16).

Історик О. Скрипник фахово розкриває, що цей орган створював агентурні мережі з опорою на місцеві партійні осередки і займався веденням політичної, економічної та військової розвідки на півдні Польщі, в Галичині, Буковині, Бессарабії та інших суміжних з Радянською Україною територіях (Скрипник, 2020: 87–88).

Дотримуючись директив із Москви, «Закордот» зосередив свою діяльність на організації нападів на державні установи, об'єкти та поліцейські відділки, обеззброєнні солдатів і поліціантів, ліквідації представників влади й шляхти, а також здійсненні терористичних актів і рейдів на важливі державні об'єкти. Ці акції були спрямовані на те, щоб спровокувати польську владу до жорстких дій, які викликали б невдоволення серед місцевого українського населення. Отриманий негатив до польської влади планувалося використати для її дискредитації та піднесення народного визвольного руху з прокомуністичною орієнтацією (Реабілітовані історією, 2010:12).

Найбільш ефективною діяльністю «Закордот» була на Волині, де його основним завданням стало створення розгалуженої мережі так званих революційних трійок. Ці групи мали організовувати диверсійно-підривні загони для здійснення дестабілізаційних акцій. Збройні виступи планувалося використовувати як засіб для провокації польсько-радянської війни, що, у свою чергу, відкривало б шлях до встановлення більшовицької влади в Польщі та приєднання західноукраїнських земель до УРСР. З території радянської України на Волинь постачали не лише гроші та агітаційно-пропагандистську друковану продукцію, а й зброю та боєприпаси (Разиграєв, 2017:215).

Радянська розвідувально-диверсійна діяльність, спрямована проти Польської держави загалом і української збройної еміграції зокрема, неминуче враховувала зміну міжнародно-дипломатичної ситуації, що склалася після завершення Першої світової війни. Формування Версальсько-Вашингтонської системи договорів, яка докорінно змінила структуру міжнародних відносин, значно вплинуло на характер і напрям цієї діяльності.

12 жовтня 1920 р. між Польщею та Радянською Росією й УРСР було укладено угоду про перемир'я, що не лише окреслювала умови майбутнього мирного договору, а й вирішувала практичні аспекти, пов'язані з демаркацією лінії та створенням так званої нейтральної зони. В угоді зазначалося, що війська обох сторін тимчасово залишаються на тих територіях, де вони перебували на момент припинення бойових дій, тобто на 18 жовтня 1920 р. (Каленська, 2012:53).

Як комплексно зауважує Р. Коцан, після політичного, дипломатичного та військового протистояння у 1921 році Польща з одного боку, а Радянська Україна та Радянська Росія з іншого, підписали мирний договір у Ризі. Цей договір встановив кордон між державами, який не лише поділяв дві різні суспільно-політичні системи, а й виконував функцію ідеологічного відмежування від сусіда (Коцан, 2019:69–70).

На вкрай важливому аспекті акцентує С. Гуменний, пишучи, що до завершення демаркації радянські спецслужби активно використовували існування так званих «вікон» – територій, що не підлягали контролю або були спеціально створені для цього. Через ці «вікна» відбувалося масове проникнення на територію сусідньої держави. До категорій осіб, які нелегально перетинали Державний кордон, належали, серед інших, такі, що виконували військові, розвідувально-диверсійні завдання на території СРСР або II Речі Посполитої (Гуменний, 2017: 111–112).

Додамо також від себе, що виконання цих, умовно кажучи, превентивних функцій зовсім не означало, що радянсько-польський кордон не ставав інструментом розвідувально-диверсійної діяльності з обидвох боків, а відразу ставала очевидною асиметрія на користь квазіспецслужб Радянської України, жорстко контрольованих з москви (Щеглов, 2024: 1251).

Т. Галицька-Дідух справедливо вказує, що поява радянських агентів на території Польщі була обумовлена репатріаційними

діями, здійсненими відповідно до Ризького мирного договору. Окрім того, деякі радянські агенти прибули до Польщі з Відня задля підготовки революційних дій в країні. Агенти, яких вербували більшовики, здебільшого були місцевими жителями. Вони надавали розвідувальну інформацію та повідомляли про різні події. Їхні послуги оплачувалися, а вербування здійснювалося через спеціальні органи. Серед більшовицьких агентів також були місцеві чиновники (*Галицька-Дідух, 2023:78-79*).

Створене постановою ВУЦВК у 1922 році Державне політичне управління, використовуючи складну економічну і соціальну повоєнну ситуацію українців, активно діяло на користь експорту революції в Польщу. Метою цих дій було приєднання західно-українських земель до СРСР (*Реабілітовані історією, 2010:12*).

Після підписання «Договору про створення СРСР» 30 грудня 1922 року Президія Вsesоюзного Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) затвердила Положення від 15 листопада 1923 року «Про об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР та його органи», що сприяло створенню потужного спеціалізованого органу державної безпеки (*Кульгавець, 2015:2011–2012*).

Іноземний відділ ОДПУ СРСР та військова розвідка активно підтримували бойові загони комуністичних організацій у Галичині. Регіон був розподілений на чотири «військових округи» (9 районів): Львівський (Золочівський, Рава-Руський, Рогатинський), Тернопільський (Тернопільський, Чортківський), Станіславський (Станіславський, Коломийський) та Перемишльський (Перемишльський і Дрогобицький). Волинь – на два округи та десять повітових організацій (*Подкур, 2014: 20-21*).

Волинський історик О. Разиграєв на основі аналізу архівних документів розкриває антидержавну та диверсійну діяльність протягом 1923 – 1924 рр. таких формувань революційного характеру як «Козацька рада», «Українська національно-повстанська організація» (УНПО), «Українська революційно-повстанська організація» (УРПО), «Західноукраїнська народно-революційна організація», «Організація «Т»», «Українська Червона повстанська армія» (*Разиграєв, 2017:220*).

Повстанські загони та диверсійні групи організовувались не тільки на території Волинського воєводства, але й переправлялись через кордон з радянської сторони. Вони комплектувались

добровольцями, серед яких були радянські військові, міліціонери та вихідці із Західної Волині. Керівниками цих збройних формувань були особи, вишколені та завербовані ДПУ. Особливо виділявся загін під командуванням Мухи-Михальського, який складався з 50 кавалеристів (*Реабілітовані історією, 2010:12*).

Історик Р. Подкур виходить з того, що на початку 20-х років ХХ століття М. Фрунзе (один із основних воєначальників у Червоній Армії під час громадянської війни в Росії та радянсько-української війни, який з березня 1924-го – заступник голови Реввійськради СРСР і наркома з військових і морських справ, з квітня 1924-го – одночасно начальник штабу Червоної Армії та начальник Військової академії, а з січня 1925-го – голова Реввійськради СРСР і нарком з військових і морських справ до своєї смерті за нез'ясованих обставин у лікарні 31 жовтня 1925 р. – *А. Щеглов*), узагальнюючи досвід повстанської та партизанської війни, виступав за застосування концепції «малої війни» в умовах майбутніх конфліктів з технічно більш оснащеним ворогом. Ці заходи були спрямовані насамперед на прикордонні регіони України та Білорусі. Їх реалізація була покладена на органи державної безпеки та відповідні управління, включаючи розвідувальне (пізніше 4-те) управління Штабу РСЧА. Як наслідок, у 1923–1925 роках, на основі вказівок командувача військами України та Криму М. Фрунзе, під час польових навчань підрозділи Українського військового округу проводили тренування з проведення диверсійних та партизанських дій у тилу ворога (*Подкур, 2014: 14-16*).

Приводом для згортання радянської «активної розвідки» став т. зв. Ямпільський інцидент, на якому докладніше вже зупинилися в публікації (*Щеглов, 2024: 1252*). Як результат, до кінця 1925 року більшість радянських «партизанських» загонів, що діяли на території східних воєводств II Речі Посполитої, були розформовані та частково виведені з країни нелегальним шляхом (*Гуменний, 2021: 120*).

20 лютого 1925 р. вийшла директива ДПУ УРСР № 15 щодо організації Одеським, Подільським та Волинським губернськими відділами інформаційного «обслуговування» 50-верстної прикордонної смуги з Польщею та Румунією. Безпосередньо це завдання було покладено на начальників прикордонних загонів, а узагальнення і обробка отриманих матеріалів, а також звітність перед

центральноним апаратом – на контррозвідальні відділи губернських відділів ДПУ (Скрипник, 2022:91–92).

Зокрема, розсекречені архівні документи прямо вказують на те, що Польська держава була одним із основних об'єктів розвідально-диверсійної діяльності радянського ДПУ (згодом – ОДПУ). Так в одному із документів зазначено, що «1. ДПУ УРСР розпочинає створювати закордонні резидентури в Польщі та Румунії для обслуговування територій: стосовно Польщі – Волині та Східної Галичини з містами Рівне, Ковель, Хелм, Люблін, Луцьк, Тернопіль, Станіславів, Львів і Перемишль... 2.2. Завданням для вашої закордонної мережі у Польщі є:

а) висвітлення розвідальної діяльності 5-ї експозитури 2-го відділу Польського генерального штабу з її постерунками;

б) обслуговування інформаційних відділів Волинського (Луцьк), Люблінського (Люблін), Тернопільського (Тернопіль), Станіславівського (Станіслав), Львівського (Львів) воєводств;

в) висвітлення діяльності 2-х відділень 2-го Люблінського, 6-го Львівського та 10-го Перемишльського корпусів;

г) висвітлення на вищезазначеній території діяльності білогвардійської еміграції, а також місцевих політичних організацій і груп;

д) загальні спостереження за військовими приготуваннями на терені згаданих трьох корпусів (2-го, 6-го і 10-го)» (*Зародження зовнішньої розвідки*, 2009).

У другій половині 1920-х років Іноземний відділ ОДПУ став самостійним із прямим підпорядкуванням Колегії ОДПУ, функціональними обов'язками якого було визначено у контакті з Контррозвідальним і Східним відділами активізувати заходи із розвитку закордонних агентурних мереж. У 1926 р. започатковано також самостійний підрозділ – Особливу групу при голові ОДПУ, котра здійснювала закордонну роботу, спрямовану на фізичне знищення ворогів радянської влади. У 1920 – 30-х роках на території Радянської України було сформовано мережу шкіл та курсів, де готувалися кадри для розвідальної та диверсійної роботи, у т.ч. на території Польської держави. Іноземці, передусім з числа перебіжчиків із західних територій України та Білорусі, навчали у школі ОДПУ в м. Куп'янську (Харківська область), а також на курсах розвідвідділу Українського військового округу в Києві та Одесі (*Цибулькін & Рожен & Веденєєв & Гавриленко & Закутайло*, 2011:319).

Наприклад, у місті Одесі функціонували політичні курси, які готували кадри для здійснення агітаційної роботи за кордоном. У 1921 р. ці курси успішно закінчили 360 слухачів, з яких 70% складали комуністи. Серед слухачів були представники різних національностей, такі як українці, поляки, чехи, румуни та євреї. Після закінчення курсів чимало з них були вислані за кордон, включаючи Польщу, для здійснення агітаційної роботи (*Галицька-Дідух, 2023:79*).

Загалом, за даними вітчизняних дослідників радянських спецслужб, у п'яти спеціальних школах Українського військового округу було здійснена підготовка 80 диверсійно-організаторських груп (або 600 професіоналів) задля дій у тилу противника (*Цибулькін & Рожєн & Ведєнєєв & Гавриленко & Закутайло, 2011:319*).

За словами Л. Бортник, покращення роботи радянських спецслужб спричинило зниження ефективності протидії з боку Корпусу охорони прикордоння (КОП). У 1935 р. силами Корпусу було ліквідовано лише 87 акцій шпигунства. Роком раніше – 118. А у 1937 р. нараховувалось лише 39 знешкоджених радянських шпигунів (*Бортник, 2015:127*).

Акцентуючи на радянських агресивних діях в умовах формального миру з Польщею не може не згадати про те, що остання теж вдавалася до відповідних акцій, як за участі української збройної еміграції на Волині, так власних агентів польських спеціальних служб (докладніше – у статті Т. Вронської (Вронська, 2005) та в публікаціях Т. Самсонюк (Самсонюк, 2012а, 2012b)). При цьому остання робить важливе зауваження, що незаперечним є той факт, що польські розвідники та громадяни II Речі Посполитої, яких підозрювали в співпраці з розвідувальними органами, отримували найбільші терміни покарання – до восьми років ув'язнення. Цей факт хоча й здається парадоксальним, насправді вказує на високий рівень їхнього професіоналізму. Саме цей рівень майстерності, яку радянські карально-репресивні органи вважали небезпечною, і спричинив таку сувору реакцію з їхнього боку (*Самсонюк, 2012а:2017*).

Тогочасна розвідувальна діяльність спеціальних служб Польської держави в прикордонних регіонах Радянської України є очевидною. Однак водночас варто згадати цілком очевидну шпигуноманію, яка підживлювалася репресивно-каральною сутністю радянського тоталітаризму. Для прикладу, в 1937 р. було

репресовано 5486 поляків Вінницької області, 3123 особи польської національності у Кам'янець-Подільській області. В той же час було піддано репресіям по «польській лінії» й їхніх земляків – подолян-українців: на Вінниччині – 1075 осіб, у Кам'янець-Подільській області – 919 осіб. Репресії торкнулися також українського населення Поділля – передусім тих, кого підозрювали у провадженні власної «контрреволюційної діяльності» на користь «буржуазно-поміщицької» Польщі. У іншому випадку підозрюваним було інкриміновано чітко неокреслене «співробітництво» з поляками (Тимова, 2007:252).

Незважаючи на виявлені ще у 90-х роках минулого століття факти фальсифікації діяльності різних «шпигунських» організацій, зокрема «Польської військової організації», певні вітчизняні історики навіть у публікаціях 2000-х років повторюють радянські історіографічні пропагандистські штампи: «Особливу активність на території СРСР, насамперед України і Білорусі, розгорнули філії Польської організації військової (ПОВ), завдання яких визначалось в «організації повстанських, шпигунських і терористичних груп» (Чайковський, 2014а: 220). Зокрема, історик А. Чайковський вдається до некритичного створення радянських історичних постулатів – «до середини 1933 р. лише в Україну та Білорусію число затриманих польських агентів, диверсантів, бойовиків, інформаторів тощо склало понад 13 тис. осіб. Не зменшилося їх число і пізніше, зокрема, у 1937 р. воно становило 12 тисяч» (Чайковський, 2014а: 220). Причиною цього, за А. Чайковським, була далеко недружня від перших днів державності аж до краху у 1939 р. політика Польщі щодо СРСР. На території Польщі без перешкод почувалися численні анти-радянські військово-політичні угруповання, а Польська спецслужба – 2-й відділ Генерального штабу («двуйка») – регулярно засилала до Радянського Союзу терористів, шпигунів та диверсантів (Чайковський, 2014b: 198).

Одночасно залишаються поза увагою об'єктивні історичні передумови та факти, зокрема, за міркуваннями історика Р. Подкури, «на формування воєнної доктрини СРСР впливали ідеологічні засади комуністичної партії, котра оголосила «війну світовому капіталу», що зумовило вироблення алгоритму: оборона від агресії капіталістичних країн, виснаження ворога у прикордонних боях, перехід у контрнаступ з остаточним розгромом армії противника на території держави-агресора» (Подкура, 2014:31).

Підсумовуючи, Л. Бортник пише, що в міжвоєнний період ВКП (б) та радянський уряд, навіть після укладення радянсько-польського договору про ненапад 1932 р., Москва та Київ не приховували свого ставлення до Польщі, коли «висловлювалася думка, що у близькому майбутньому українські робітники і селяни знімуть поліцейсько-фашистський режим, ліквідують Малопольщу, і на її місці створять вільну від колоніального панування робітничо-селянську Західну Україну» (Бортник, 2012:82).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження узагальнено та критично інтерпретовано основні положення вітчизняної історіографії першої чверті XXI ст. щодо розвідувальної та диверсійної діяльності спецслужб УРСР та СРСР в 20–30-х роках XX ст. проти інститутів та посадових осіб політичної та правової системи Польщі в Східній Галичині та Західній Волині. В історичній ретроспективі розкрито еволюцію системи державних та партійних спеціальних служб УРСР та СРСР, діяльність яких була спрямована на системну дезорганізацію основних сфер встановлення та функціонування Польської держави на західних українських етнічних землях після поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1923 рр. На основі комплексного представлення результатів актуальних досліджень вітчизняної історичної науки показано напрями, засоби та методи організаційних зусиль численних радянських спецслужб зі дестабілізації суспільно-політичної ситуації у суміжних південно-східних воєводствах Польщі під маніпулятивними гаслами підтримки західного українства від «панування польських панів». Одночасно теперішньому поколінню українських дослідників варто відповідати на історичні виклики широкомасштабної агресії російської федерації проти України загалом та здійснити переоцінку попереднього радянського минулого та досвіду українсько-польських відносин зокрема.

Використані посилання

Бортник Л. (2015) *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 284 с.

Бортник Л. (2012) Українсько-польське прикордоння у 1918–1939 рр.: проблеми формування і функціонування. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародних науково-практичних

конференцій, присвячених подіям Другої світової війни на території Волинської області. Луцьк. С. 79–84.

Вронська Т. (2005) Діяльність польської розвідки на теренах УРСР у 20-ті роки ХХ ст. Наукове видання «*Ukrainica Polonica*». Вип. 2. С. 90–104.

Галицька-Дідух Т. (2023) Радянська пропагандистсько-агітаційна діяльність у Східній Галичині в 1920-х роках. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. № 36. С. 70–83.

Гуменний С. (2021) *Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.*: дис... на здобуття наук. ступ. докт. філософ: спеціальність 032 «Історія та археологія». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 249 с.

Гуменний С. (2017) Основні категорії нелегальних мігрантів на українському відрізку радянсько-польського кордону в 20–30-х роках ХХ століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 47. С. 109–114.

Зародження зовнішньої розвідки радянської України у 20 – 30-ті роки ХХ століття. Галузевий державний архів СЗРУ. URL: <https://www.szru.gov.ua/history/archives/zarodzhennya-zovnishnoi-rozvidky-radyanskoj-ukrainy-u-20-30-ti-roky-khkh-stolittya> (дата звернення: 18.12.2024 р.)

Захожай З. (2017) Між польським «молотом» і радянським «ковадлом» (Східна Галичина в 20–30 роках ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 1, Ч. 2. С. 29–35.

Захожай З. (2010) *Політика радянського партійно-державного керівництва щодо Східної Галичини в міжвоєнний період (1921–1939 рр.)*: автореф. дис... канд. іст. н.: спеціальність 07.00.01 – історія України. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет». 19 с.

Каленська А. (2012) Прикордонні війська ОДПУ–НКВС СРСР на Поділлі та Південно-Східній Волині у 1921-1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 238 с.

Козенюк В. (2002) «ЗАКОРДОТ» у системі спецслужб радянської України. *Воєнна історія*. № 1. URL: https://warhistory.ukrlife.org/1_02_9.htm (дата звернення: 18.12.2024 р.)

Коцан Р. (2019) Порушення режиму радянсько-польського кордону та боротьба з ними у міжвоєнний період (1921–1939 роки). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці. Т. 39. С. 68–78.

Кульгавець Х. (2015) Система і функції радянських каральних органів РРФСР та УРСР у період їх формування. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. С. 209–213.

Литвин М. (2022) Воєнно-політична експансія більшовицької Росії на західні землі України в 1919–1923 рр. *Український історичний журнал*. № 5. С. 4–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.004>

Подкур Р. (2014) Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920–1930-х роках. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. № 2 С. 7–33.

Разиграєв О. (2017) Волинське воеводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. Вип. 19. С. 211–229.

Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Волинська область. Книга перша (2010). Луцьк: БАТ «Волинська обласна друкарня». 976 с.

Самсонюк Т. (2012a) Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни (1938–1941 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених подіям Другої світової війни на території Волинської області*. Луцьк. С. 211–217.

Самсонюк Т. (2012b) Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. Вип. 23. С. 391–402.

Скрипник О. (2020) *Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень*. Вид. 2. Київ: «АДЕФ-Україна». 344 с.

Тітова Н. (2007) «Санація» прикордоння УРСР: поборювання «польсько-українського фашизму» на Поділлі у 1930-ті роки. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1. С. 220–252.

Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д., Гавриленко О., Закутайло О., Парфенюк О. (2011). *Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України*. Київ: Видавництво «Преса України». 536 с.

Чайковський А. (2014a) Радянсько-польські військово-політичні відносини напередодні та в умовах Другої світової війни. *Архіви України*. № 2. С. 215–236.

Чайковський А. (2014b) Радянсько-польські військово-політичні відносини напередодні та в умовах Другої світової війни. *Україна у світовій історії*. № 1. С. 194–214.

Щеглов А. Розвідувальна та диверсійна діяльність СРСР проти Польщі на українській ділянці кордону в 20 – 30-х роках ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 6 (24) 2024. С. 1244–1256.

References

Bortnyk, L. (2015) *The Border Guard Corps in Volhynia in 1924–1939*: dissertation for the Candidate of Historical Sciences Degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Lesya Ukrainka Eastern European National University. Lutsk, 284 p. (ukr).

Bortnyk, L. (2012) *Ukrainian-Polish Borderland in 1918–1939: Problems of Formation and Functioning. Volhynia and volhynians during World war II: collection of scientific papers based on the materials of the First international scientific and practical conference dedicated to the events of World War II in the Volhynia Region*, Lutsk, p. 79–84. (ukr).

Vronska, T. (2005) The activities of Polish intelligence in the Ukrainian SSR in the 1920s. *Ukrainica Polonica*, Issue 2, p. 90–104. (ukr).

Halytska-Didukh, T. (2023) Soviet propaganda and agitation activities in Eastern Galicia in the 1920s. *Scientific, cultural, and educational local lore journal «Halychyna»*, No. 36, p. 70–83. (ukr).

Humennyi, S. (2021) *Illegal migration processes on the polish-soviet border (within the administrative borders of the Ukrainian SSR) in 1921–1939*: dissertation for the doctor of philosophy degree in the specialty 032 «History and Archaeology». Taras Shevchenko National University of Kyiv, 249 p. (ukr).

Humennyi, S. (2017) The Main categories of illegal migrants on the ukrainian section of the Soviet-Polish border in the 1920s–1930s. *Scientific works of the Historical faculty of Zaporizhzhia National University*. Issue 47, pp. 109–114. (ukr).

The origins of Foreign Intelligence Service in Soviet Ukraine in the 1920s–1930s. Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. URL: <https://www.szru.gov.ua/history/archives/zarodzhennya-zovnishnoi-rozvidky-radyanskoi-ukrainy-u-20-30-ti-roky-khkh-stolittya> (accessed: 18.12.2024). (ukr).

Zakhozai, Z. (2017) Between the polish «hammer» and the soviet «anvil» (Eastern Galicia in the 1920s–1930s). *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named aAfter Volodymyr Hnatiuk. Series: History*, Issue 1, Part 2, p. 29–35. (ukr).

Zakhozai, Z. (2010) *The policy of the soviet party-state leadership towards Eastern Galicia in the interwar period (1921–1939): author's Abstract of the dissertation for the candidate of historical sciences degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine.* Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University, 19 p. (ukr).

Kalenska, A. (2012) *The Border troops of the OGPU–NKVD of the USSR in Podillia and Southeastern Volhynia in 1921–1939:* dissertation for the candidate of historical sciences degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. M. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 238 p. (ukr).

Kozenyuk, V. (2002) «ZAKORDOT» in the system of Soviet Ukraine's special services. *Military History*, No. 1. URL: https://warhistory.ukrlife.org/1_02_9.htm (Accessed: 18.12.2024). (ukr).

Kotsan, R. (2019) Border violations and the fight against it on the soviet-polish border during the interwar period (1921–1939). *Historical-political issues of the modern world*, Vol. 39, p. 68–78. (ukr).

Kulhavets, Kh. (2015) The system and functions of soviet punitive organs in the RSFSR and the Ukrainian SSR during their formation period. *Southern Ukrainian Legal Journal*, No. 2, p. 209–213. (ukr).

Lytvyn, M. (2022) Military-political expansion of bolshevik Russia into the Western lands of Ukraine in 1919–1923. *Ukrainian Historical Journal*, No. 5, p. 4–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.004> (ukr).

Podkur, R. (2014) The activities of Soviet special services in the borderlands of Soviet Ukraine in the 1920s–1930s. *From the Archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, No. 2, p. 7–33. (ukr).

Razyhraiev, O. (2017) The Volynia Voivodeship in the context of Polish-Soviet relations: global and regional dimensions of security (1921–1925). Historical parallels with the current situation in Eastern Ukraine. *Ukrainian Historical Journal*, Issue 19, p. 211–229. (ukr).

Rehabilitated by history: in twenty-seven volumes. Volynia region. First Book (2010). Lutsk: Volyn Regional Printing House JSC, 976 p. (ukr).

Samsoniuk, T. (2012a) Polish military intelligence on the eve and during the first stage of World war II (1938–1941). *Volhynia and Volhynians during World war II: collection of scientific papers based on the materials of the First International Scientific and Practical Conference dedicated to the events of World war II in the Volhynia Region*, Lutsk, p. 211–217. (ukr).

Samsoniuk, T. (2012b) Polish military intelligence on the eve and during the first stage of World war II. *Actual problems of national and world history: scientific notes of Rivne State Humanities University*, Issue 23, p. 391–402. (ukr).

Shcheglov A. Intelligence and sabotage activities of the USSR against Poland on the Ukrainian border in the 1920s and 1930s: modern domestic historiography. *Current issues in modern science*. No. 6 (24) 2024. p. 1244–1256 (ukr).

Skrypnyk, O. (2020) *Ukrainian Intelligence Service: 100 years of struggles, confrontations and aAchievements. 2nd edition.* Kyiv: ADEF-Ukraine, 344 p. (ukr).

Titova, N. (2007) «Sanation» of the Ukrainian SSR borderlands: combating «Polish-Ukrainian Fascism» in Podillia during the 1930s. *From the Archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, No. 1, pp. 220–252. (ukr).

Tsibulkin, V., Rozhen, L., Viedienieiev, D., Havrylenko, O., Zakutailo, O., Parfeniuk, O. (2011) *Essays on the history of Intelligence of state-building subjects in Ukraine*. Kyiv: Presa Ukrainy Publishing House, 536 p. (ukr).

Chaikovskiy, A. (2014) Soviet-polish military-political relations on the eve and during World War II. *Archives of Ukraine*, No. 2, p. 215–236. (ukr).

Chaikovskiy, A. (2014) Soviet-polish Military Relations on the eve and during World war II. *Ukraine in World history*, No. 1, pp. 194–214. (ukr).

Shcheglov A.

THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF THE POLISH STATE IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS AS AN OBJECT OF INTELLIGENCE AND SUBVERSIVE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SSR AND USSR SPECIAL SERVICES IN THE 1920s–1930s: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES FOR CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article critically synthesizes the approaches of domestic researchers to defining the policies and actions of the special services of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) against the institutional framework of the Polish state in the western Ukrainian territories during the 1920s and 1930s.

It presents a historical retrospective on the development of party and state organs of the USSR and USSR's special services, whose activities targeted the establishment and functioning of the Polish Republic on western Ukrainian ethnic lands. These territories fell within the borders of Poland following the defeat of the national liberation struggles of 1917–1923. The study examines the activities of the All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (Cheka), the Foreign Department of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, the Foreign Department of the Soviet State Political Directorate (OGPU), and military intelligence. These entities were involved in clandestine operations, including intelligence, counterintelligence, sabotage, and acts of terrorism. The reasons and methods of such activities are highlighted, alongside an analysis of Ukrainian historiography's coverage of the preparation and deployment of relevant agent personnel.

The scholarly novelty of this work lies in its first-ever synthesis in Ukrainian historiography of the academic achievements of the past two decades. The study reveals Soviet intelligence and subversive activities against Poland in Eastern Galicia and Western Volhynia during the 1920s–1930s and identifies humanitarian challenges that remain relevant amid the third year of Russia's full-scale aggression against Ukraine.

The methodological framework of the article is rooted in historical, systematic, and functional principles of scientific inquiry, employing general philosophical, general scientific, and specialized methods, as well as an interdisciplinary research approach, to explore this complex scholarly problem.

Keywords: sabotage activities, Republic of Poland, Soviet Union, intelligence activities, special services.